

LUCA NAPJA – AZ ÜNNEP

A hagyományok gazdag tárházában külön figyelmet érdemel a Szent Lúcia nevéhez kötődő ünnep, mely egész Európában jelen van, és keresztény átértelmezésben folytatja pogány gyökerekből táplálkozó életét. Eredetileg a téli napfordulóhoz kötődik, de nemcsak a jeles alkalom miatt érdekes. A fény fogyásából a fény növekedésébe átfordulás minden kultúrában a legjelentősebb ünnepek közé tartozott, esetünkben viszont főként azért, mert ennek a fényünnepnek a dramaturgiai centrumát konkrétan a nőiség, a női lét mágikus-misztikus természete, az évkörben a legsötétebb, legvisszahúzódnóbb állapotába került élet újjászületése, újjá születése képezi. Ahogyan női misztérium a gyermek születése, ugyanúgy női misztérium az élet újraindításának mágiája. Erre az egyértelműen pozitív tartalomra ráakódott ugyan a kereszténység áldozatiságra fókuszáló szemlélete, de ez a lényegről lefejtethető. A motívumok szimbolikus rétege pedig ősi, metafizikai üzenetet közvetít az emberről, a nőről, a női misztériumról.

Szent Lúcia ünnepe

A kereszténység egységesítő hatásának következményeként a magyar Luca névnek léteznek Európában változatai, melyek mind azonos gyökéből, a VI. században vértanú halált halt Szent Lúcia nevéből származnak. Az egyház a mártírjának ünnepét nevének jelentésével összefüggésben (**Lucia eredete** a latin *lux* = fény szó) rendelte a *téli napfordulón* megtartani. Így az, magába integrálta a különböző pogány kultúrákban általános tiszteletnek örvendő fényünnepet.

Az ünnep időpontja eredetileg az év legrövidebb napjára esett, míg az 1582-ben végrehajtott naptárreform következtében került december 13-ra.

Skandináviától a Balkánig a keresztény felszín alatt változatos, pogány eredetű hagyományok, népszokások maradtak fenn. Különösen eleven és a jelenkori kultúrával is összefonódott a svéd fény-ünnep.

„Lucia a fény szimbóluma, a téli napforduló hírnöke és a karácsonyi időszak megnyitója Svédországban. Ezen a napon a Luciák – akiket országszerte az egyes helységek, közösségek legszebb leányai közül választanak meg – földig érő fehér ruhában, fejükön koronával, amelyben gyertyák égnek, mindenhová elviszik a fényt udvarhölgyeik társaságában.”

(Forrás: SZTE Klebelsberg
Könyvtár Képtár és Médiatéka)

Luca-nap köszöntése egy svéd
luteránus templomban 2007-ben.
(Fotó: Claudia Gründer)

Fény, tudomány és nőiség

A Lúcia hagyomány elevenségének alapját Svédországban az aktuális társadalmi eseményekkel való összefonódás adja. A Szegedi Tudományegyetem Könyvtárának kiadványa a helyi vonatkozás jelentőségének okán a következőképpen tudósít bennünket az 1937. december 13-án lezajlott ünnepségről:

„A Lucia-napot és a Nobel-díj kiosztását (december 10.) alig több, mint két nap választja el egymástól, így alakulhatott ki az a hagyomány, hogy a főváros Luciának szánt ajándékát mindig az a Nobel-díjas adja át, aki az adott évben leginkább elnyerte a svéd közönség rokonszenvét. 1937-ben Szent-Györgyi Albertre esett a választás.”

(Forrás: SZTE Klebelsberg Könyvtár Képtár és Médiatéka)

Szent-Györgyi Albert
1937. december 13-án
– Szent Lúcia Ünne-
pén – a stockholmi
Luciának a következő
szavakkal adta át a vá-
ros ajándékát:

Szent-Györgyi Albert köszöntése
a Nobel-hét zárónapján 1937-ben
(Stockholmban)

„Lucia, fény és szépség leánya, most ezzel az ékszerrel megkoronázlak. Engem kértek fel erre a feladatra, mert én, mint tudományos kutató, egész életemben a fényt kerestem és az egészségnek dolgoztam, amelynek legfelsőbb megjelenési formája a szépség. Kívánom, hogy egészséged és szépséged minden emberre kisugározzon, és fényed beragyogja az egész világot.”

*(Forrás: SZTE Klebelsberg Könyvtár
Képtár és Médiatéka)*

A SOKSZÍNŰ LUCA

Bár a mágikus gyakorlatok, a vallásos cselekmények és képzetek a legtöbb esetben egymásra rétegződtek, sőt, elválaszthatatlanul összefonódtak, a Luca-nappal kapcsolatban viszonylag könnyen elkülöníthetők a keresztény, illetve a néphit-motívumok.

Szent Lúcia

Szent Lúcia Kr. u. 283–304 körül élt a szicíliai Siracusa városában. Jómódú családból származott, keresztény hitre térése után szüzességet fogadott, apja azonban férjhez akarta adni. Vőlegényét elutasította, aki a várt hozomány elmaradása miatt bosszúból az ekkor még igen kétes megítélésű kereszténység vádjával illette őt. Mivel a bírák előtt nem volt hajlandó áldozatot bemutatni a pogány isteneknek, megbüntették és megkínozták, végül vértanúhalált halt. Erekljét Velencében őrzik.

A középkorban igen ismert és népszerű szent volt, ünnepe az adventi időszakban több hétig tartott. A szembetegségben szenvedők, vakok, valamint a bűnbánó utcanők és a hegyes szerszámokkal dolgozók (földművesek, kézművesek, varrónők, párnakészítők, nyergesek) védőszentje.

Quirizio di
Giovanni
da Murano:
Szent Lúcia

Luca kettős természete

A legendabeli Szent Lúciának tulajdonképpen semmi egyéb köze nincs az ünnepet uraló, ember- és állat termékenységért felelős, női munkát felügyelő, fehér lepelben megjelenített, olykor „boszorkányos”, télközepi női hiedelemalakhoz azon kívül, hogy a nevét kölcsönözte neki.

Luca a hagyományban *fényhozó*, de a fény érkezése előtt legnagyobb a sötétség, ami az évkörben legalkalmasabb rontásokra, bajok előidézésére, boszorkányságokra. Ezért a szokásokban a pozitív várakozások mellett a negatív hatások elleni védekezés is megjelenik, sokszor tréfás formában, alkalmat adva vidámsággal oldani a fény hiányát.

Fehérbe öltözött, félelmetes Luca
(Gönyey Sándor, 1932, Csömör.
Néprajzi Múzeum Fényképgyűjteménye)

férfi

A hosszúra nyúlt éjszakákban a néphitet a szellemekhez és boszorkányokhoz társított veszélyek kötötték le. Különféle módon védekeztek, különösen a sötétség leszállta után. Elsősorban a lakóházat és az istállót, tehát az embereket és a jószágot védték mágikus eszközökkel: fokhagymával, vastárgyakkal, katolikus vidékeken szentelménnyel vagy valláshoz kapcsolódó tárgyakkal (szenteltvíz, rózsafüzér). A tárgyak a ki- és bejáratok (ajtófélfa, küszöb, ablak) jelképes, mágikus lezárását szolgálták. Ugyanakkor a Luca-napi megelőző rontáselhárítások közé tartozott a zajkeltés (láncos bottal, köcsögdudával, ostorral, kolomppal) is.

Boszorkányhit és a boszorkány

A néphit világlátásában minden rossz, baj, betegség valamilyen formát öltött. Ezek egyik megszemélyesítése volt a boszorkány alakja.

Jellegzetesen a boszorkánynak tulajdonított rontások: tehén tejének elapasztása, éjszakai légzési nehézségek („lidércnyomás”) okozása, végtagok megbénítása, impotencia okozása.

1490-es, boszorkányokat ábrázoló fametszet.
(Ulrich Molitor: De Lamiis et Phitonicis Mulieribus)

A boszorkányok a néphit szerint a következő módszereket használták a *rontásra, károkozásra*: szemmel verés, újszülött kicserélése, megnyergelés, harmatszedés és a harmattal való varázslás, csontok kiszédeése a végtagokból, testtel érintkező tárgyak segítségével való rontás (haj, köröm, kisbaba pelenkája, lábnyom...), valamint mágikus oldás és kötés. Utóbbi természetfeletti képesség, mellyel a csomókötés analógiájára bizonyos testi vagy szellemi funkciókat kötnek meg, így ennek eredménye lehet például az anyatej elapadása, a bélgörcs vagy akár az impotencia.

A *gyógyítás* hasonlóképpen mágikus oldással történhet. Ezt a képzetet néhány szólásunk is őrzi: „*megköti a nyelvét*” / „*megoldódik a nyelve*”, „*meg van kötve a keze*”.

MAGYAR SZOKÁSOK I.

Lucaszék készítés

A boszorkány felismerésének országszerte ismert eszköze a híres lucaszék. Kilencféle fából készült, szög nélkül, Luca napjától karácsonyig („Olyan lassan készül, mint a Luca széke”). Kökény-, boróka-, jávor-, körte-, som-, jegenyefenyő-, akác-, cser- és rózsafát használtak hozzá, az ékeket bükkből faragták. A készítő a karácsonyi éjféli misén ráállva felismerte, hogy ki a faluban a boszorkány. A hiedelem szerint úgy lehetett észrevenni, hogy bikaszarva vagy agancsa volt, vagy hogy a láthatatlan szarv miatt félrefordított fejjel lépett be a templomajtón.

„Ezt a széket elvitték az éjféli misére. Ráültek és látták a boszorkányokat, de a boszorkányok is látták őket. Elkezdték őket üldözni, akkor a legények mákot szórtak el mögöttük. A boszorkányok még ezt szedgették. A legény, mihelyt hazaért, fokhagymát dugott a kulcslyukba, kést vágott a bal ajtófélfába, és keresztbe állította a seprűt. így a boszorkányok nem mehettek be.”

(Tür Andrásné Filó Erzsébet,
gy.: Lábadi Károly, Bőved, 1980)

Luca-szék a Néprajzi Múzeum
gyűjteményéből. Vál, 1868

Maskara és Alakoskodás

Luca napjának estéjén fehér lepelbe burkolózott, arcukat belisztező vagy szitával eltakaró, szótlan alakok járták a falut, ők Luca-asszony megtestesítői. Álruhájukban nem lehetett őket felismerni, ijesztgették a házbelieket, kezükben meszelőt, seprűt vagy lisztes tollseprűt tartottak, amivel megcsapkodták a többieket. Általában nők öltöztek be Lucának. Volt, ahol ezzel a Lucával is ijesztgették a gyerekeket: „*Jön a Luca, elvisz!*”

Fehérbe öltözött, félelmetes Luca. A gyerekek krumplit tettek a szájukba, hogy ijesztő fogakat imitáljanak. (Gönyey Sándor, 1932, Csömör. Néprajzi Múzeum Fényképgyűjteménye)

Fehérbe öltözött, félelmetes Luca.
Gönyey Sándor, 1932, Csömör.
Néprajzi Múzeum Fényképgyűjteménye

Az alakoskodás néhol tréfás eseményként jelent meg, férfi-női ruha- és szerepcserével, illetve a téli ünnepkör más időpontjaira is jellemző medve- vagy kecskeöltözéssel. Disznónak öltözésre, szerepjátékra is találunk példát. A szereplők elvásott, mókás ruhákat vettek magukra, s a cél a közönség szórakoztatása, ugratása volt.

Maskarás legénycsapatok fehér kísértetfigurával ijesztgették a sötétben az arra járókat, s kaszával vagy bottal igyekeztek megütni azokat, akik nem szaladtak el idejében.

Fehérbe öltözött, félelmetes Luca. A gyerekek krumplit tettek a szájukba, hogy ijesztő fogakat imitáljanak. (Gönyey Sándor, 1932, Csömör. Néprajzi Múzeum Fényképgyűjteménye)

Székesfehérvár

A korabeli szigorú, erkölcsöket is felügyelő városi tanácsok rossz szemmel nézték a „lucázást”. Székesfehérvár város 1770. december 7-én kiadott, a népszokásokat tiltó határozata tudósít bennünket a szokás korabeli lefolyásáról:

Fehérleples Luca-alak Baranya megyében.
Eperjessy Ernő, 1963. Néprajzi Múzeum
Fényképgyűjteménye

„Mivel a' nemes magistratusnak nem kevés fájdalmára jelentetett, hogy (...) Szt Lucza naptul fogva, karácsony és 3 királyok napjáig külömb külömb féle babonaságokat ell követni, (...) sok kárhosztató gonoszságokban vakmerőképpen ellmerülni szoktanak. Ahhoz képest az illetén vétkek sokassétás által méltán reánk szólható Isteni haragnak valamennyire ezen nemes váróستul teendő eltávoztatására nézve, determináltatott: Hogy valaki ennek utána vagy efféle babonaságokat ... ellkövetni merészelne az purger ember férfiú a' vagy aszony legyen az, előbbször tizenhét foréntokra, ha pediglen zsellér férfiú, a' vagy aszonyi álatt légyen arestom mellett 32 pálcza, vagy korbács ütésekkel (...) büntettségék”

(idézi: Lukács László: Luca-napi alakoskodó népszokások Kelet-Dunántúlon. Zalai Múzeum 18. 2009. 196.)

Fehérleples Luca-alak Baranya megyében.
Eperjessy Ernő, 1963. Néprajzi Múzeum
Fényképgyűjteménye

MAGYAR SZOKÁSOK II.

Dologtiltás

Nem sűrűn fordult elő a parasztasszonyok életében, hogy a közösség jóváhagyásával tölthették a napjukat „dologtalanul”. Ez alkalommal nem volt szabad szőni, fonni, varrni, mert ezzel befoltozták volna a tyúkok fenekét, s azok nem tojtak volna. Ellenben a fosztó, bontó jellegű munkákat hasonló okokból ajánlatos volt végezni. Ugyancsak tilos volt bármit kiadni vagy kölcsönadni a házból, illetve mosni, kenyeret dagasztani és sütni. Utóbbi tilalom miatt terjedt el a Luca-napi pogácsa, illetve a keletlen lepény készítése.

„Luca-Luca kitty-kotty
Tojjanak a tiktyok, luggyok!
Kalbászunk olyan hosszú legyen,
mint a falu hossza!
Szalonnájuk olyan vastag
legyen, mint a mestergerenda!
Zsírjuk annyi legyen, mint kútba
a víz!
Pénzük annyi legyen, mint
pelyvakutyóba a pelyva!
Lányok csöcse akkora legyen,
mint a bugyogakorsó!
Lányok segge akkora legyen,
mint a kemence szája!
Fejszéjek, fúrójuk úgy álljon a
helibe, mint az én tököm a
helibe!
Luca, Luca kitty-kotty tojjanak a
tiktyok, luggyok!”

Bük, Vas m.;
gy.: Tátrai Zsuzsanna 1966)

Kotyolás

Az egyik legismertebb szokás a Luca-napi kotyolás vagy lucázás: iskolásfiúk (néhol lányok is) házról házra jártak, rigmusos jókívánságokat mondtak a háziaknak, cserébe ajándékot vártak – kolbászt, szalonnát, körtét, némi pénzt. Éneküket láncos botok, lábosfedők egymáshoz ütügetésével kísérték. A kotyolás szövege a jószágok (elsősorban a baromfi) és az emberek termékenységére, bőségére vonatkozott, néhol sikamlós részletekkel.

8.8.6.7.
1-8

102

Karác, Somogy m., 1934, aug

é.: Pap Gyuláné Virág Teréz /60/ Dg.

J = 138-144-152

Luca éjjel a firkomat

Megvágta a valagomat

Tojzél már, tojzél már

Tarka piteim tojzél már

2.) Másnak hordod tojásodat
En életem a buzámot
nem Tojzél már

Kodály Zoltán által gyűjtött és lejegyzett
lucázó ének. 1934, Somogy megye. ZTI

Férjjóslás

A fiatal lányok gondolatai akkor is a szívügyek körül forogtak. Jó mulatság volt találgatni, ki lehet a legmegfelelőbb férjjelölt számukra. Luca napján ilyen módszerekkel próbálkoztak:

Tizenkét cédulára neveket írtak, karácsonyig minden nap egyet tűzbe vetettek, az utolsó jósolta meg a férjük nevét.

Gombócfőzés: minden gombócba egy névvel ellátott cédulát rejtettek, és amelyik először feljött a víz színére, olyan nevű lesz a férjük.

Gombócfőzés. Horvátkút, 1926, Gönyey Sándor felvétele.
Néprajzi Múzeum Fényképgyűjteménye

Rituális böjt: ha napközben semmi mást nem ettek, csupán három szem búzát, akkor éjszaka megálmodták, kihez mennek férjhez. A módszer hatékonyságát párna alá tett gatyamadzaggal lehetett fokozni.

Tizenkét fokhagymagerezdet ültettek, s cédulára írt nevekkal jelölték meg őket. Amelyik legelőbb kisarjad, olyan nevű férjre számítottak.

Megfelelő mágikus előkészületek után ***kiálltak a szemétdombra***, s amelyik irányból kakaskukorékolást vagy kutyaugatást hallottak, abban az irányban mentek férjhez.

Gyümölcsfa levágott ágát vízbe tették, s ha karácsonyra kivirágzott, abból arra következtettek, hogy következő évben megesküdnek.

Időjóslás

A paraszti életmód kulcsfontosságú kérdése volt a következő évi időjárás alakulása. A csapadék mennyiségének jóslása az ünnep mezőgazdasági jellegéhez kapcsolódik.

Hagymakalendárium készítése: tizenkét hagymalevelet besóztak, s amelyik átnedvesedik, az a hónap esős lesz.

A Luca-naptól karácsonyig terjedő tizenkét nap időjárását, csapadékosságát vonatkoztatták az új esztendő tizenkét hónapjára.

Hagymakalendárium készítése. Tótkomlós, 1962,
Diószegi Vilmos felvétele. Néprajzi Múzeum
Fényképgyűjteménye

Luca-búza: Lucakor vetették el egy kis tálkában, karácsonyra sarjadt ki. A következő év termésére következtettek belőle, s egyúttal a karácsonyi asztal dísze volt. Egyértelműen ez a szokás a legrégebbi a téli ünnepkörben, már az ókortól ismert a különböző gabonatermesztő kultúrákban.

A rövidebb távú időjóslás inkább évszázados megfigyelésen alapult: „Ha Lucára fagy van, karácsonyra sár.”

MIÉRT KÜLÖNLEGES NAP LUCA NAPJA?

Az időt az ember nem egyformán éli meg: az ünnepek kiemelkednek, s az esztendő más, kitüntetett időpontok is tagolják – mint például a napforduló, telihold, újhold, illetve egyes jeles napok. Ezekben az időpontokban mintegy áttekinthetünk egy másik, természetfeletti világba, ami az idők kezdete óta elemi emberi vágy.

Ki ne szeretné ismerni a jövőt, saját sorsát, vagy ki ne vágyna arra, hogy a bizonytalan kimenetelű dolgokat valamilyen módon befolyásolhassa? A néphit szerint erre meghatározott időpontokban és helyeken, szigorúan szabályozott módokon lehetőség nyílik.

Luca-búza a karácsonyi asztalon.
1963, Bács-Kiskun megye, Franciscy
József. Néprajzi Múzeum Fénykép-
gyűjteménye)

A napokhoz hasonlóan a napszakoknak (éjfél, hajnal) vagy a helyszíneknek (keresztút, templom, temető) is lehet mágikus vonatkozása. Ezek halmozása fokozza a varázslatos cselekmény hatékonyságát. Minél bonyolultabb a rítus, annál hajlamosabbak vagyunk hinni a hatékonyságában.

Luca napjához számos szokás és „varázslat” kapcsolódik, melyek az élet más-más területeit hivatottak befolyásolni. Minden korosztály megtalálhatta a neki való, őt érdeklő mozzanatokat ebben a színes kaleidoszkópban.

ÜZENET A MÁNAK

Vizsgálva a ránk hagyományozott szellemi örökséget, találunk ugyan jelentésüket vesztett szavakat, fogalmakat, mégis, ennél sokkal különösebb, hogy sok évszázadból visszanevezve is lényegében értjük. Ez pedig csak azért lehetséges, mert bár a hosszú idő alatt sok minden változott, ma fel tudunk mutatni olyasmit is, amit annak idején bizonyára varázslatnak gondoltak volna. A varázslatait bemutató ember mindeközben nem sokat változott.

Luca napja Kecskeméten.
Foto: Banczik Róbert. Hiros.hu

A természetről és a természetfeletről szóló elgondolások nem elsősorban a rajtunk kívülit, hanem a bennünk lévőket, azaz minket magunkat írják le. A mágiánkban mi magunk jelenünk meg félelmeinkkel és vágyainkkal, és nem meglepő módon ezek a félelmek és vágyak ugyanazok maradtak. S így, ősünk évszázados, évezredes szemének tükrében nézve, jobban megérthetjük az embert, aki vagyunk.

Luca napja Kecskeméten.
Foto: Banczik Róbert. Hiros.hu

„A »Luca-búza«, melyet karácsonyi ajándéknak hozott János nagymamája, varázslatos és meghökkentő tünemény: Luca napján egy tányér közepére pohárba gyertyát helyeznek, a pohár köré búzaszemeket hintenek, a búzát tizenhárom napon át reggel és este vízzel öntözik, s ez a maréknyi búza eszelős sarjadásba kezd, minden nap két-három centiméterrel növekszik, szökell a szoba mennyezete felé, fehér-zöld kalászt ereszt, amely ma – Karácsony másodnapján – már harminc centiméternél is magasabb. Nézem a budai szobában ezt a burjánzó-tenyésző őséletet, ezt a fáraó sírokból is kivirágzó titkot, ezt a minden atomcsodánál felfoghatatlanabb, tömény energiát! Karácsony este a vacsoraasztal közepére helyezik a tálat, meggyújtják a gyertyát, s a sötét szobában úgy dereng a látomás, mintha egy nádas közepén valamilyen vajákos szekta tartana ünnepet, fénnyel és titokkal... Az élet még mindig meglep ilyen ajándékokkal. Nem lehet megunni.”

(Márai Sándor: Napló 1947)

LUCA NAPJA - kiállítás

A kiállítás kurátora:

Tartsákné Ládonyi Emese – Dr. Major Gyöngyi

Balázs Júlia Műhely, Kortárs Női Reflexiók Fóruma

Készült a TOP-7.1.1-16-2016-00031,
Székesfehérvár Helyi Közösségi
Fejlesztési Stratégiája 2016-2020
program keretén belül.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

